

Vira Shumska**DEVELOPMENT PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION IN TERNOPIL REGION
IN 1772–1914**

The article examines the main trends and features of primary and secondary education in Ternopil region during the 1772–1914. The author analyzes the available Austrian authorities to establish public schools, not only public but also private schools. Characterizes the reform of power in the educational sphere.

Key words: primary education, secondary education, the Habsburg Empire, Ternopil region, gymnasium.

УДК 94 (477.83/.86) "1850"**Ігор Райківський****МОВНО-ПРАВОПИСНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ
СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ 1850-Х РОКІВ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТОГОЧАСНОЇ ПЕРІОДИКИ)**

У статті аналізується мовно-правописне питання в українському національному русі Східної Галичини 1850-х рр. Досліджувану проблему охарактеризовано з позицій її значення в розвитку української національної свідомості.

Ключові слова: Східна Галичина, мовно-правописне питання, український національний рух, народна розмовна мова, періодика.

У сучасній вітчизняній історіографії посилився інтерес до вивчення національного руху в ХІХ столітті, що донедавна в багатьох аспектах спотворювався, а то й просто замовчувався. Однією з малодосліджених сторінок є мовно-правописне питання в українському національному русі Східної Галичини 1850-х рр. Так, Д. Дорошенко писав про "мляве та сонне життя галицьких українців" у післяреволюційне десятиліття [35, с. 533], а М. Грушевський назвав 50-ті рр. "часами глухої реакції, де затихло і приникло українське життя" [34, с. 466].

У статті автор поставив за мету розкрити мовно-правописні дискусії серед тогочасної галицько-руської інтелігенції під кутом зору їх значення в розвитку модерної української національної самосвідомості. У зв'язку з цим постало завдання відобразити суперечки в мовно-правописному питанні на сторінках галицьких часописів та їх відгук у суспільній свідомості.

Обрана тема привертала певну увагу дослідників [36; 40; 42*], але й досі викликає науковий і суспільно-політичний інтерес.

Об'єктом дослідження є питання мови і правопису, а предметом – дискусії в середовищі української еліти того часу навколо проблеми формування літературної мови.

Мовно-правописне питання стало визначальним чинником національного руху у Східній Галичині після поразки революції 1848–1849 рр. По суті, діяльність національних лідерів, у ролі яких на Сході Європи активно виступали мовознавці, мала декілька напрямків: поступового входження народнорозмовної мови в літературу, розвитку традиційної церковнослов'янської мови, що використовувалася у релігійних текстах, однак зазнавала зростаючого впливу народнорозмовних елементів, прийняття як літературної більш розробленої мови, яку використовували сусідні споріднені народи [36, с. 131, 133].

Серед галичан виділилися дві основні групи діячів: одні з них, традиціоналісти або консерватори, бажали зберегти слов'яно-руську книжну мову, церковнослов'янщину, писану етимологічним правописом, тоді як інші, новатори, докладали зусиль для вироблення літературної мови на основі розмовної мови народу, фонетики [36, с. 136]. Зустрічалися й такі, хто відкрито закликав використовувати як літературну писемну російську мову, що вважалася органічною для галичан.

Мовно-правописні дискусії точилися на сторінках періодичної преси галицьких русинів у 1850-х рр. Підґрунтя для суперечок, у яких більшу роль відігравало питання мовне, ніж правописне, дала

* Особливості сприйняття та інтерпретації національної історії у синтетично-узагальнюючих працях українських істориків Східної Галичини 1830-х – 1894 рр., а також вплив цих науково-історичних інтерпретацій на процес національної самоідентифікації галицьких українців досліджував І. Куций. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії. – Тернопіль, 2006. – 220 с.

невиробленість української літературної мови на народнорозмовній основі. Вхідження живої народної мови в літературу в дусі ідей "Руської трійці" та її послідовників у Східній Галичині пов'язувалося з чималими зусиллями: бракувало термінів, загальних понять, у стані хаосу перебував правопис тощо.

Серед освічених кіл суспільства багато з тих, хто захоплювалися народною мовою, погано її знали через засилля польської і німецької мов в освіті й домашньому вихованні, панування церковнослов'янщини в церкві. Про неможливість вироблення літературної мови з народної, здавалося б, свідчили говіркові відмінності останньої, залежно від місцевості (як казали, "хто як вміє, так і піє"), тоді як літературна мова повинна бути єдиною для всіх.

Вплив наддніпрянсько-української літератури і народознавчих досліджень на національний розвиток галицьких русинів практично був перерваний після розгрому кирило-мефодіївців та антиукраїнських репресій у Росії кінця 1840 – середини 1850-х рр. З огляду на відсутність кваліфікованих наукових сил у Галичині, здатних продовжити формування української літературної мови, залишався легший шлях – покласти в основу "всеруську" церковнослов'янську мову [28, с. X; 42, с. 74, 75].

Противники народномовної основи формування літературної мови аргументували свою позицію тим, що вже існувала староруська мова як літературна, якою були написані художні твори Київської Русі. Мова ця, хоч і малозрозуміла для народу, надзвичайно багата в своїх зображальних можливостях, свідчила про давні державницькі традиції на Русі. Серед аргументів на користь церковнослов'янщини була величність і краса мови церковних богослужінь, відомої в усій Європі. Однак на практиці прихильники церковнослов'янської мови використовували макаронічне "язичіє", з використанням елементів польської і російської мов, народної говірки [33, с. 11, 12, 16].

Отже, основна полеміка в середовищі галицько-руської інтелігенції велася між противниками народної мови, що не вважали за можливе творення нею літератури, та їх нечисленними опонентами. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, фактично стосувалися мови видань декількох часописів.

Аргументацію обох сторін дасть змогу зрозуміти більш детальне ознайомлення з матеріалами тогочасних періодичних видань. Інтерес до мовно-правописних дискусій виявляли редаговані І.Гушалевицем часописи "Новини" (1848 р.) та "Пчола" (1849–1850 рр.), а в 50-х рр. – урядова газета "Галичо-руський вѣстникъ" і "Зоря Галицка", що почала виходити як орган Головної руської ради ще у травні 1848 р. під редакцією А.Павенцького, якого змінив на цій посаді М.Коссак 29 липня (10 серпня) 1850 р.

Одним із перших, хто порушив питання формування єдиного правопису української ("малоруської") мови як літературної, був М.Устиянович, який провів паралелі з формуванням літературної мови в німців, південних слов'ян. На сторінках часопису "Галичо-руський вѣстникъ" наприкінці 1849 р. він із соборницьких позицій писав про Малу Русь, до якої належить кільканадцять мільйонів народу, що розмовляє однією мовою "съ малыми, або сказавши право зъ отмѣнами цѣлкомъ незначными". На золотобережній Україні, аж до столиці Слобожанщини Харкова й навіть далі, стверджував автор, звучить така ж "чистая, маленькая, звѣчная, малорѣская бесѣда", як і в Галичині. І хоча народнорозмовна мова на всій території Малої Русі, за його словами, "єднobarвна, єднозвѣчна", письменники розділилися щонайменше на чотири групи ("лавы") [21, с. 263, 264].

Поміж трьох "стовпів" – староруської, церковнослов'янської і сучасної літературної російської мов, йшлося у статті, стоїть маленька, ширококорінна "билинка", стебло, на якому розвивається "лѣторостка многонадѣйного щепу – наша просто народная бесѣда (виділено автором статті. – І.Р.), днешная полевая цвѣтка братного побережа побратымчихъ рѣкъ Днѣстра и Днѣпра" [21, с. 264].

Невдовзі під цією ж назвою надруковано статтю, у якій наголошувалося на праві народної мови на існування як літературної. Для кожного природно отримати освіту тією мовою, яку він чув із материнських вуст, що "промовляла" до його серця. Автор статті аргументовано виступив проти давньоруської мови як писемної мови для галицьких русинів, влучно порівняв її зі старосвітською жінкою, яка "ніколи не промовить такъ до дѣши, якъ промавляє ровесничка чѣвствомъ и лѣтами" [22, с. 2].

За використання народної мови у літературі виступав Й. Лозинський, автор обширної статті на сторінках "Галичо-руського вѣстника" в січні 1850 р. [8]. Він вбачав у просвіті народу далекоюсяжну мету діяльності інтелігенції, звідси – необхідність дотримуватися в літературі народнорозмовної

* Під цією статтею М. Устиянович не підписався, однак, за словами К. Студинського, "стиль, звороти і поетичність вказують виразно на те, що він її автором" (Див.: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільмоліогічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – С. XII).

мови, фонетичного принципу: "належит писати так, як ся говорить". Однак, з огляду на деякі відмінності у вимові, залежно від місця проживання, перше й загальне правило орфографії – "пиши так, як більша часть народа говорит", отже, правопис повинен ґрунтуватися на найбільш поширеному діалекті. Етимологію слів, тобто їх походження й споріднені зв'язки з іншими словами тієї самої або близьких до неї мов, уважалося доцільним урахувати тільки у випадку, якщо без цього виникали б труднощі для читачів (письмо "было бы неясное"). Водночас етимологія не повинна зруйнувати "характер нашого нарѣчїя", як було образно сказано, спровадити на чужу ниву [8, ч. 4, с. 1, 2].

В ідеології прихильників розвитку живої народної мови як літературної, центральне місце відводилося положенню про мову як найважливіший чинник етнічної самобутності: "Кто ся своего народного языка вырѣкає, той заперечає свою розлучну народность...". "Чом же Россїяне и Сербы, – риторично запитував автор, – не держатся церковного мертвого, но своего народного живого языка?" [12, с. 379, 380]. Відречення від рідної мови неминуче веде до винародовлення, бо мова – це ознака самостійності народу. Було прямо сказано, що "поки языка, поти народа: перемѣна або загибель языка потягає перемѣну, або смертоносную гибель народа за собою..." [13, с.397].

Однак перевагу в мовно-правописних дискусіях здобули консервативно налаштовані діячі, противники народної мови, які об'єднувалися передусім навколо Ставропігійського інституту. Д.Зубрицький видав у 1852 р. два перші томи своєї фундаментальної праці "История древняго Галичско-русского княжества" російською мовою, відкрито висловлював зневагу до живої народної мови й засуджував тих, хто закликав писати "на областномъ нарѣчїи Галичской черни. Странное и смѣшное требованіе! Истории пишутся для образованнаго и образующагося класса народа..." [28, с. LI]. Б.Дідицький того ж року надрукував свою поему "Конюшій" неприродною мовою, наближеною до російської, що, за влучним висловом К.Студинського, залишилася в літературі "твором мертвим задля мови, ненародної, далекої від живого слова. ... Так само чужим зістав він лише через свою мову для великоруського письменства" [28, с. LIII].

Основним аргументом противників народнорозмовної основи розвитку літературної мови була теза, що жива народна мова недосконала, неопрацьована, убога, не має необхідних слів для вираження багатьох понять, занечищена полонізмами. Отже, нею не можна піднести освіту і свідомість, стати на рівень передових європейських народів [33, с. 13]. У часописі наголошувалося на тому, що "если мовою лише простого народа и токмо въ тѣсномъ кружѣ понятій его будемъ писати, нигды не заробымо собѣ на право просвѣщенного народа". Простонародна мова не могла бути "правиломъ въ образованіи языка", бо відрізнялася залежно від місцевості, була "безправильною и грубою мовою..." [24, с. 51, 52]. Представники цієї групи галицьких діячів пішли шляхом формування макаронічного "язичїя", що вважалося більш вишуканою мовою, ніж мова простонародна.

Найбільш виразно ці тенденції проявилися на сторінках газети "Зоря Галицка", що стала середовищем зіткнення двох угруповань: консервативного, що було проти народної мови як літературної, схилялося до різного роду русофільських мовознавчих ініціатив, та ліберально-демократичного, представники якого робили наголос на обробці народнорозмовного матеріалу, враховуючи польський досвід новочасного літературного процесу [37, с. 85, 86].

У серпні 1850 р. газета перейшла у власність Ставропігійського інституту й почала дедалі частіше друкувати статті противників народної мови. За нових редакторів газети І.Гушалевича (з 1 (13) листопада 1850 р., ч. 91) та Б.Дідицького (з 10 (22) червня 1853 р., ч. 16) народна мова у виданні поступилася місцем "язичію" [42, с. 76]. Щоправда, в мовно-правописних дискусіях між Я.Головацьким, Й.Лозинським і Й.Левицьким, започаткованих статтею колишнього діяча "Руської трійці" в русофільському дусі, у якій містилася критика діяльності деяких "радикалѣвъ въ правописанію", що своїм надуманим правописом розривають зв'язки з "минувшиною", етимологією) [27, с. 98], редакція до середини 1851 р. більше схилялася до підтримки прихильника фонетики Й.Лозинського. У відповідь він заявив, що найбільшим ворогом у розвитку народної мови є давньоруська орфографія, через надмірне використання етимології затерся б "характер нашого нарѣчїя". Позитивно оцінювалася діяльність тих, хто обстоював ухвалення народнорозмовної мови в літературу й намагався передати "несфалшованни звѣки народного виговора!" [6, с. 119, 120].

Однак із червня 1851 р. у поглядах редакції на використання народної мови в літературі, за словами К.Студинського, настав "рішучий зворот" (хоч, правда, й раніше публікаціям не були притаманні "чистота, як і одноцільність" щодо мови) [28, с. XIX, XX, XXI, XLIX]. Підтвердженням змін у редакційному курсі стали анонімні дописи противників народної мови, що вміщувалися в часописі за згодою редактора І.Гушалевича (наприклад, у ч. 48 за 1851 р. "Допис з Кошиць", ч. 50 за 1852 р. "Допис з Пряшева" та ін.) [39, с. 10].

Від першого номеру за 2 (14) січня 1852 р. газета почала виходити під русифікованою назвою "Зоря Галицкая", замість "Зоря Галицка", відверто виступала проти народної мови, за церковнослов'янщину в літературі й використання російських слів. М. Малиновський, один із прихильників нового напрямку "Зорі", у статті радив галичанам не шукати опори для літературного розвитку в народнорозмовній мові, що не має єдиних правил: "Не хочемъ опиратися на томъ, что и междо народомъ не есть общее". З прихильністю до церковнослов'янщини містився заклик – "не оставатися въ простонародїи" [10, с. 135]. Іншим разом стверджувалося, що немає логіки писати простонародною мовою, оскільки кожен сіл має свою власну мову ("...хотѣти писати по простонародномъ – значить никомъ не оугодити, понеже въ простонародїи каждая страна, каждая десять села имѣють ... равное право къ своему собственному. ...Не возможно такой книги всѣмъ читати...") [2, с. 498, 499].

Австрійський уряд критично поставився до русифікації часопису й використання слів, далеких від живої народної мови. Уже на початку 1852 р. редакція газети отримала офіційне попередження від цензури про неприпустимість використання російської лексики, "московскихъ словъ подъ опасеніемъ запрещенія" [28, с. LVI]. З цього приводу Д. Зубрицький у листі до М. Погодіна від 5 (17) травня 1852 р. зауважив, що наскільки зміг, писав "на чисто русскомъ языкѣ, а этотъ языкъ подозрѣвають у насъ какъ симпатизированіе съ Москвитиною. Самъ тихій и смиренный журналецъ "Галицкая Зоря" получилъ увѣщаніе, чтобы онъ не осмѣливался употреблять московскихъ словъ подъ опасеніемъ запрещенія" [29, с. 587].

Дійшло до того, що газета деякий час, упродовж 15 листопада 1852 р. (ч. 90) – 18 лютого (2 березня) 1853 р. взагалі не виходила. Поліція дозволила видавати "Зорю" тільки за умови, що на її сторінках не будуть порушуватися жодні політичні питання. Ставропігійський інститут як установа, фінансова діяльність якої контролювалася урядом, не міг внести значну грошову заставу, що вимагалася на основі нового видавничого закону в 1852 р. для інституцій, які видавали часописи політичного характеру [40, с. 114, 115].

Від першого номеру в 1853 р., що з'явився як щотижневик, часопис присвячувався виключно "літературному, общеплезному и забавному чтенію". Новим редактором став Б.Дідицький, який з 10 (22) червня 1853 р. (ч.16) офіційно підписував видання до друку, як додаток до "Зорі" щотижнево виходили "Поученія церковныя". До видання часопису в 1853–1854 рр. внесено істотну зміну – гражданський шрифт. Б.Дідицький, як і його попередник, не був прихильником народної мови в літературі, однак в редагуванні газети, за словами К.Студинського, виявив "велику старанність" і "обережність". У листі до Я. Головацького від 14 (26) січня 1855 р. він виклав своє кредо як редактора: "...Поживаль я такъ съ твердорусскими какъ и съ хохлами – по крайней мѣрѣ Львовскими – въ согласіи, ... избравъ среднія мѣры по слогу и по языку, снискалъ въ обоихъ партій нѣкоторое-то удовольствіе..." [28, с. 169].

Б.Дідицький сподівався в основу формування літературної мови підавстрійських русинів покласти церковнослов'янську й свою позицію мотивував так:

И ктожъ вмѣнитъ намъ въ злое, что черпаемъ съ жерель,
С которыхъ Россіянинъ языкъ свой произвелъ?
Тѣжъ жерела самыи, тотъ скарбъ словесъ живыхъ
Были по большей части лишь наши – а не ихъ.
И что заимствовали они тогда у насъ,
Мы право отбираемъ назадъ въ сей нужды часъ [1, с. 299].

Водночас Б.Дідицький розумів прорахунки свого попередника на посаді редактора, надмірне захоплення русофільськими експериментами, що через відрив мови часопису від народнорозмовної основи викликало падіння інтересу до нього читачів і, відповідно, тиражу. Новий редактор займав більш обережну позицію, на сторінках редагованої ним "Зорі" друкувалися статті, у яких мова йшла про окремішність мови русинів-малорусів від великоруської. Зазначалося, що "розличается и будетъ всегда розличатися нашъ книжный малорусскій языкъ отъ книжного великорусского языка, и думаемъ, никогда не станется "московскимъ нарѣчіемъ". "Зоря" була призначена, вважав Б. Дідицький, для освіченої верстви суспільства, що мала "свои познанія въ нашемъ народномъ и старорусскомъ, или церковномъ языкѣ". Формально він не заперечував право живої народної мови на входження в літературу. "Языкъ, которымъ пишемъ, – стверджувала редакція газети, – есть развивающийся у насъ книжный малорусскій (виділено в оригіналі – І.Р.) языкъ; основу, корени и формы подаетъ ему языкъ нашего народа, а недостающіи ему слова и глубокоосновную словесную правопись – образованный, священный языкъ нашихъ Предковъ" [23, с.429, 430].

Б.Дідицький підкреслював етнічну єдність Галичини з Наддніпрянською Україною, намагався ознайомити галичан із творами нової української літератури. Так, він надрукував у "Зорі" повість Є. Гребінки "Чайковский" [26], оповідання "Такъ иногда люди женятся" [25] та "Мачиха и Панночка"

[9]. Щоправда, він не назвав автора, відомого українського письменника, повним іменем і прізвищем, а лише "Е. Гр.", зробив у його творах деякі зміни щодо мови [28, с. LXXII]. У уста героя своєї повісті "Отець Игнатій", надрукованої в "Зорі" 1853 р., редактор часопису вклав слова, у яких із симпатією відображалось історичне минуле Наддніпрянщини. "Въ старину былъ Надднѣпрянскій край, – писав Б.Дідицький, – средоточіємъ всего образования и могущества Руси". Від пізнього середньовіччя з появою козащини "возсіяла Украина свѣжимъ блескомъ славы и просвѣщенія", але ненадовго. Під імперською владою в XIX столітті "выдала Украина довольно знаменитыхъ людей", серед яких було названо Б.Залеського – чільного представника "української школи" в польській літературі, видатних діячів на ниві українського народознавства М.Максимовича, О.Бодяньського та ін. З позицій єдності етнічних українських земель говорилося про ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину: "Великіи заслуги и подвиги Украины, котора поле умствования радо уступаетъ Галичанамъ" [17, с. 52].

У спогадах, на схилі віку, Б. Дідицький писав про те, що в 1850-х рр., коли він редагував "Зорю", в галицькому суспільстві проявилось прагнення "къ всевозможному единенію малорусской бесѣды съ великорусскою", щоб "нашъ языкъ, особенно въ письмѣ, разумѣли и Украинцы, и Россіяне..." [30, с. 45]. З одного боку, автор зневажливо висловлювався проти фонетики, що розривала тисячолітній зв'язок у літературі з "церковщиною и старо-русчиною", а з другого, – в молоді роки читав, за його визнанням, геніальні твори І. Котляревського і Г. Квітки-Основ'яненка, "восторгался ними до такой степени, що ставиль ихъ за первовзорець настоящей національной литературы...". Б. Дідицький навіть знав напам'ять частину "Енеїди", що започаткувала нову українську літературу, водночас із задоволенням читав твори сучасних йому російських письменників О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя в оригіналі [30, с. 12, 13, 25]. На посаді редактора він неодноразово отримував від намісника А.Голуховського застереження, що "мову русского люду въ Австріи москвитизуемъ" [30, с. 15].

Після хвороби Б. Дідицького, редактором "Зорі" у серпні 1854 р. (з 32-го номера від 4 (16) серпня) став С. Шехович, який намагався надати їй виразно окресленої промосковської орієнтації. "...Силы Редакціи нашей, – писав він, – ограничены и сосредоточены исключительно только в единѣсенькой особѣ Редактора, который ... къ исполненію своей должности лишеныи есть всякихъ, совершенно всякихъ средствъ вспомогательныхъ" [11, с. 513].

У газеті наголошувалося на тому, що "каждый совѣстный писатель Русскій" (це слово писалось з двома "с", що є сучасним відповідником слова "російський". – І.Р.) повинен враховувати інтереси передусім освічених читачів, тобто тих, хто були "образованныи, лучшіи, избраннии..." [16, с. 576, 577].

Дедалі більший розрив редакції "Зорі" з народною мовою призводив до падіння популярності часопису серед галичан, скорочення передплати та, як наслідок, зменшення прибутків. Усе це спонукало Ставропільський інститут завдяки зусиллям "проукраїнської" групи в ньому, прихильників простонародної мови (К. Вінковський, Т. Леонтович, А. Павенцький, М. Савчинський) до реформування часопису з метою повернення до мови видання 1848–1850 рр. [40, с. 115]. У листопаді 1854 р. (з 48-го числа) замість С. Шеховича редактором призначено М. Савчинського, який заявив, що газета вбереться в одіж, яка їй до лиця. "Зоря" буде справді "загальнонародною, зеркаломъ житія руского", а не піде поза Збруч, до Росії, куди пхали її попередні редактори. Від якогось часу русини, говорилося в заяві нової редакції "Зорі", "не познали в нѣй дѣтины руской" [18, с. 662].

З першого номера від 5 січня 1855 р. газета повернула собі колишню назву – "Зоря галицка" замість "Зоря галицкая". На її сторінках почали з'являтися твори захисників народної мови А. Могильницького, М. Устияновича, Й. Лозинського. "Зоря" заявляла про етнічну єдність "руських", тобто українських земель по обидва боки російсько-австрійського кордону. Якщо взяти, приміром, "пѣсни нашѣи народніи, дѣмы" у збірках В. Залеського і Ж. Паулі в Галичині та М. Максимовича – по той бік Збруча, а також повісті з життя простолюду на Поділлі й Волині польського письменника Ю. Крашевського – "кромѣ дробныхъ различій въ некоторыхъ падежахъ жадной инои не найдемо рѣзниці" у мові "народа рѣского ... зъ найрѣжнѣйшихъ сторонъ цѣлои (не ино галицкой) Рѣси..." [14, с. 93, 94].

З болем у часописі писалось про те, що через кількадесят років навряд чи можна буде сказати, що русини проживають "на Подблѣ, Волыни, Оукраинѣ...", насилієм наведено имъ бесѣдѣ російскѣ...". Щодо підавстрійських русинів, було прямо сказано, що "рѣскій писателѣ поволи начали ся що разъ дальше ѡдчѣжати ѡдъ матерной своей бесѣды, ... приближали до бесѣды російской...". Вбачаючи в цьому загрозливу тенденцію, "Зоря" писала, що якби всі письменники "Рѣсины начали писати по російскѣ" з метою прилучитися "со всѣмъ до литератѣры російской", то це, очевидно, призвело б до відчуження "ѡдъ нашої Австріи, котора такъ высоко стоитъ, ... вопреки вдячності народови". Падіння популярності часопису серед галицьких читачів

пояснювалося тим, що редактори "наси́льно писали сами и пріймали ино оутвори народови незрозомѣли и непріємніи російскіи" [15, с.98, 99]. У статті містився заклик до письменників писати мовою простолюду, суто такою, яку "ся оу народа прислѣхали" [15, с.101].

Іншим разом Й.Лозинський зауважив, що галицькі письменники "вмѣсто народныхъ слѣвъ оуживаютъ книжныи хотъ незрозомѣлыи, ... вмѣсто сближати, ѡддаляютъ свои писма ѡдъ языка народного", деякі з літераторів узагалі "покидають народный языкъ, а пріймаются до російского...". Для 14-мільйонного народу, відмінного від російського, з власною давньою літературою та історією, автор обстоював гасло "соборності", незалежно від того, під якою владою перебувають етнічні землі. "Поляки въ Россіи и Австріи, – риторично запитував Й.Лозинський, – подѣ възглядомъ языка и літератѡри сѡтъ самостоятельными, а чѡмже Рѡсини подѣ темижъ самыми правительствами не мають быти такимижъ?" [7, с. 130, 131].

З вірою в майбутнє рідного народу як самостійного звучало звернення до сучасників, що є "дѡже мала идея быти прищипкою инного, але то естъ велика идея, абы той народъ подѣ възглядомъ языка и літератѡри былъ самостоятельнымъ..." (тут і далі виділено в оригіналі. – І.Р.). Водночас піддавалися критиці ті, хто не відокремлював "языка рѡского ѡдъ языка російского" і стверджує, нібито "есть еденъ языкъ рѡскій и єдна Рѡсь". Насправді, відмінності "межи языками и народами" настільки очевидні, що навіть "самыи Россіяне розличаютъ народъ и языкъ малорѡскій ѡдъ народа и языка великорѡского или російского". У кінці статті містився заклик до співвітчизників шанувати рідну мову як першооснову народності: "Если покинемо нашъ народный языкъ, то мѡсимося винародовити, ... станемося справедливо пониженными, ѡбѡдемо ничимъ..." [7, с. 131, 132, 133].

У зверненні редакції до читачів прохання передплатувати часопис мотивувалося тим, що де ж іще "хахольская бесѣда" (хохол – зневажлива назва українця) знайде собі меценатів [5, с. 401].

Реформа "Зорі" викликала невдоволення серед русофілів у Ставропігійському інституті, що виступали проти народної мови, були прихильниками "язичія". "...Какъ и почему это случилось съ "Зарею"? – емоційно писав Б. Дідицький Я. Головацькому в кінці 1854 р. про зміну редакції часопису. – Паль ли Севастополь? повелся ли какій-то мятежъ въ Варшавѣ? сошла ли вся Ставропігія съ ума? что предала любезнѣйшее дитя Руси, сердце нашего сердца въ измѣническія руки?!" [28, с. 158]. Боротьба навколо мовно-правописних питань призводила до хитання видавців щодо мови часопису. Іван Головацький у листі до свого брата Якова в 1852 р. прямо писав, що "Зоря" "очень непостоянна естъ въ своемъ языкѣ и правописи" [28, с. 38]. На початку 1856 р. "Зоря" знову відступила з визначеного напрямку, підтримала видавничу діяльність І.Раковського, який редагував російськомовну "Церковную газету" в Угорщині. Редакція "Зорі" навіть звернулася до нього з пропозицією про співпрацю й передруковувала окремі статті з цього видання [40, с. 116]. Про це, зокрема, писав І. Раковський у листі до Я. Головацького від 19 вересня (1 жовтня) 1856 р.: "...Я соглашаюсь на предложение (редакции "Зорі". – І.Р.) подѣ тѣмъ условіемъ, чтобы не измѣняли въ слогъ ни буквы, представляя ей впрочемъ дѣлать измѣненія въ смыслѣ статей по усмотренію ея" [28, с. 295]. Запрошуючи до передплати "Церковної газети", "Зоря" писала, що часопис священика Мукачівської єпархії І. Раковського містить "много полезного относительно чина священнического" [20, с. 193].

Однак наслідком русофільських експериментів стало різке скорочення кількості передплатників, яких у 1856 р. було 191, а в 1857 р. – менше ще на сто осіб. Не врятувало ситуацію навіть чергове повернення редакції до "народного" напрямку, коли в газеті почали міститися матеріали на захист народнорозмовної мови, з уникненням вживання російської і церковнослов'янської мов [40, с. 116]. Так, "Зоря" у квітні 1857 р. писала про жалюгідне становище "русской литературы", що пояснювалося тим, що "майже цѣла наша дотыхчасова литература основана на чужихъ подставахъ, ... народъ не принялъ ей яко своей дитины, ... не срозумѣлъ нашего книжного языка". "...Многіи запрещали намъ всего житія литературного, – писав далі автор, – числили насъ до Поляковъ; мы же, хотящи выдертися зъ подѣ вліянія польского языка, сталися невольниками старославянской и російской мовы, а тѣмъ способомъ нашъ языкъ, именно поезія утрачае на своей пѣвности и благозвучности!". Вихід із цієї ситуації вбачався в тому, щоб "снисходити до простого народа, и писати для него, обучати его, а певно онъ самъ съ часомъ будетъ образовати свой языкъ въ дусѣ собѣ отповѣдномъ" [4, с. 94, 95]. 9 квітня 1857 р. (ч. 13) "Зоря" перестала виходити, за словами видавців, через "жальное состояние издаваемой нами временописи..., невеличкій кругъ читателей, еще скуднѣйшее число предплатителей имѣе" [19, с. 96].

Не кращої долі, ніж "Зоря Галицька", серед галичан зазнали видання, що друкувалися малозрозумілою для читачів російською мовою. Зокрема, під редакцією С. Шеховича упродовж 1855–1856 рр. у Львові виходив журнал "Семейная библиотека", навколо якого гуртувалася нечисленна група галицьких і закарпатських діячів проросійської орієнтації: брати Я. та І. Головацькі, Б. Дідицький, А. Петрушевич, І. Гушалеви́ч, І. Раковський, О. Духнович. На сторінках

журналу вміщувалися передруки з російських видань ("Москвитянин", "Кієвлянин" та ін.), а також твори нової української літератури, зокрема повісті Г.Квітки-Основ'яненка ("Сердешна Оксана", "Божі діти"), що виходили "язичієм" [42, с. 77, 78]. Редактор переконував у природності для галицьких русинів російської літературної мови, хоч, правда, вважав її вивчення досить нелегкою справою. "...Упомянутый Русский языкъ, – писалось в журналі, – вполне соответствуетъ всѣмъ нашимъ языкословнымъ требованіямъ, а потому имѣетъ право на притязаніе быть у насъ литературнымъ языкомъ" [3, с. 137, 138].

Однак "Семейная бібліотека" так і не здобула в Галичині популярності. У листі до І. Срезневського, лист без дати, написаний, очевидно, в березні 1856 р., С. Шехович пояснював це неготовністю місцевих читачів включитись у загальноруський культурний простір і відчуті себе його повноцінною частиною, насамперед через незнання російської мови: "Мы здѣсь недавно начали учиться Русскому языку, ... настоящія Русскія книги у насъ отнюдь не распространены между Публикой", "теперь Галицкая Словесность только что создаетъ Читателей" [41, с. 187; 42, с. 78, 79]. На прохання С. Шеховича М. Погодін надав фінансову допомогу для редакції в розмірі 220 австрійських гульденів [29, с. 660, 663], але російські гроші не допомогли врятувати збиткове видання. Для порівняння, С. Шехович у листі від 26 червня (8 липня) 1857 р. скаржився на те, що від передплати за 1856 р. отримав лише 158 гульденів, тобто менше, ніж від одного М. Погодіна. Усього в Галичині журнал мав близько 70 "настоящихъ подписчиковъ полугодовыхъ" [29, с. 663]. Долю російськомовного журналу С.Шеховича, що перестав виходити в червні 1856 р., повторила "Церковная газета", редагована упродовж 1856–1858 рр. відомим закарпатським громадським діячем, священиком І. Раковським [31, с. 58].

Російську літературну мову в Галичині в 1850-х рр. намагався утвердити також Д. Зубрицький, що стояв біля витоків русофільської течії. У начерку свого листа до "Імператорського товариства історії і старожитностей" у Москві 6 (18) січня 1853 р. він стверджував, що питання, "на какомъ нарѣчій" писати історію Галичини, вирішив просто – "на звучномъ, въ Россійской литературѣ употребляемомъ и единственно чистомъ Русскомъ языкѣ, хотя впрочемъ еще и самъ дурно на немъ изъясняюсь". На початку написання книжки в 1849 р., за словами Д.Зубрицького, ледве 10 людей у Галичині розуміли "настоящее Русское слово", в суспільній свідомості панувала думка, що наш "Русскій" і "Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы". Своє завдання галицький історик вбачав у тому, щоб довести помилковість цієї думки, відверто вважав, що в давні часи, незважаючи на роздробленість, уся Русь становила "одну только цѣлость", князі одного роду правили в Москві, Новгороді, Києві, Галичі [31, с. 58, 59].

"По упадку русскихъ газетъ у Галичинѣ, – справедливо писав громадсько-політичний діяч і вчений останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. О. Терлецький, – літературне житє галицьке майже зовсім завмерло. Якби не урядовий "Вѣстникъ" і його літературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсім" [32, с. 78].

Мовно-правописні дискусії в 1850-х рр. поглинали багато зусиль галицької інтелігенції. На перший погляд, ці суперечки мали суто літературний характер, точилися навколо питання, якою повинна бути літературна мова галицьких русинів. Насправді ж йшлося про тенденції національного розвитку: або на народнорозмовній основі, через входження живої народної мови в літературу, за прикладом "Руської трійці" в Галичині (М.Устиянович, Й.Лозинський та ін.), або покласти в основу формування літературної мови місцевих русинів "всеруську" церковнослов'янщину, яка в результаті доповнення з використанням елементів народнорозмовної мови перетворювалася в макаронічне "язичіє". По суті, "язичіє" було не відступом від національних мовних канонів, а навпаки – кроком на шляху до створення новочасної української літературної мови. Інша справа, що це був украй консервативний варіант розв'язання проблеми, бо нова мова мала відрізнятись не тільки від польщини, але теж від мови простолюття [38, с. 262].

Суперечки навколо питання літературної мови і правопису в Галичині в 1850-х рр. залишалися далекими й малозрозумілими для простолюду. Дедалі більше поглиблювався розрив між інтелігенцією і селянством, що втрачало інтерес до проблем національного розвитку. Навіть значна частина ще недавно активної національної еліти, передусім священиків, перестали цікавитися національним рухом. "Ляшня въ священничихъ домахъ, – писав Я. Головацькому сільський парох Я. Досковський 26 червня (8 липня) 1855 р., – по руски рѣдко где дасться услышати, повѣдають, що не въ модѣ" [28, с. 215].

Духовенство не брало участі в мовно-правописних дискусіях, однак дотримувалося консервативних, тобто староруських принципів, виступало за церковнослов'янські вислови й етимологію в письмі [42, с. 80, 81]. Песимізм, зневіра у власні сили народу знайшли відображення в листуванні тогочасних українських діячів. Відзначаючи зниження інтересу русинів до книжок і часописів рідною мовою, відомий закарпатський громадський діяч О. Духнович писав

Я. Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: "...Не буду лжепророк, предвидя паденіе всѣхъ, на конецъ и народа!!!" [28, с. 98]. І. Головацький у листі своєму брату Якову від 20 грудня 1853 р. (1 січня 1854 р.) відзначав, що "жалостное состояние нашего читательства и упадающий духъ не много подають надежды..." [21, с. 107]. "Все гаснетъ, – із сумом писав він через рік, 22 грудня 1854 р. (3 січня 1855 р.), – и настанетъ скоро совершенная темнота!" [28, с. 167]. Звідси логічним був висновок Б. Дідицького, який у березні 1859 р. жалівся Я. Головацькому, що "у насъ теперь застой литературный", якого не було з 1848 р. [28, с. 434].

Таким чином, мовно-правописні дискусії, засилля "язичія", здавалося б, перекреслювали діяльність прихильників входження народнорозмовної мови в літературу, перспективи розвитку нової української літератури в краї, започатковані діяльністю "Руської трійці". Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, виходили з потреб вироблення літературної мови і правопису й стосувалися мови видань декількох часописів.

Список використаних джерел

1. Богдан А. Д. Оправданіє / Богдан А. Д. // Зоря Галицкая. – Ч. 27. – 26 серпня (7 вересня) 1853. 2. Внутренняя извѣстія // Зоря Галицкая. – Ч. 50. – 28 червня 1852. 3. Довѣрительныя письма изъ Будина // Семейная библиотека. – Ч. 9. – 15 (27) мая 1856. 4. Допись. Зъ подъ Львова // Зоря Галицкая. – 1857. – Ч. 12. – 3 апреля. 5. До препод. и благор. гг. Предплатителѣвъ // Зоря Галицкая. – Ч. 26. – 29 червня 1855. 6. І. Л. Пересторога для перестережений / І. Л. // Зоря Галицкая. – Ч. 20. – 25 лютого (9 марта) 1850. 7. Ї. Лоз. Гадки о руско-народномъ языкѣ / Ї. Лоз // Зоря Галицкая. – Ч. 9. – 2 марта 1855. 8. Лозинскій Ї. Розговори (Ще щось о правописи) // Галичо-рускій вѣстникъ. – Ч. 4. – 10 (22) сѣчня 1850. 9. Мачиха и Панночка. Украинская повѣстка // Зоря Галицкая. – Ч. 29–30. – 1853. 10. М. М. Могуть ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность? / М. М. // Зоря Галицкая. – Ч. 17. – 1 (13) марта 1852. 11. Наша задача и Литература вразумительна для народа // Зоря Галицкая. – Ч. 40. – 29 септемврія (11 октября) 1854. 12. О именахъ грамматикальныхъ // Зоря Галицкая. – Ч. 63. – 26 липця (7 серпня) 1850. 13. О именахъ грамматикальныхъ // Зоря Галицкая. – Ч. 67. – 8 (20) серпня 1850. 14. О образованью руской бесѣды // Зоря Галицкая. – Ч. 6. – 9 лютого 1855. 15. О образованью руской бесѣды // Зоря Галицкая. – Ч. 7. – 16 лютого 1855. 16. О романахъ и повѣстяхъ // Зоря Галицкая. – Ч. 44. – 27 октября (8 новембрія) 1854. 17. Отецъ Игнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть, нимъ самымъ написанна // Зоря Галицкая. – Ч. 5. – 18 (30) марта 1853. 18. Оть Редакціи // Зоря Галицкая. – Ч. 50. – 8 грудня 1854. 19. Почтеннымъ предплатителямъ Зори Галицкой! // Зоря Галицкая. – Ч. 12. – 3 апреля 1857. 20. Приглашеніе къ предплатѣ // Зоря Галицкая. – Ч. 25. – 15 червня 1856. 21. Розговори // Галичо-рускій вѣстникъ. – Ч. 65. – 29 листопада (11 грудня) 1849. 22. Розговори // Галичо-рускій вѣстникъ. – Ч. 68. – 6 (18) грудня 1849. 23. Слово къ нашимъ почт. читателямъ // Зоря Галицкая. – Ч. 37. – 4 (16) ноябрія 1853. 24. Справы народныя // Вѣстникъ. – Ч. 13. – 30 януарія (11 фебруарія) 1851. 25. Такъ иногда люди женятся. Повѣсть // Зоря Галицкая. – Ч. 23–24. – 1853. 26. Чайковский. Украинская повѣсть // Зоря Галицкая. – Ч. 31–43. – 1853. 27. Я. Г. Дещо о дѣловомъ языкѣ у насъ на Руси / Я. Г. // Зоря Галицкая. – Ч. 17. – 15 (27) лютого 1850. 28. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т. VIII. – 590 с. 29. Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / Съ предисловіемъ и примечаніями Н. Попова. – Москва, 1879. – 750 с. 30. Своежизньевыя записки Богдана А. Дѣдицького. Часть I: Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси / Б. Дідицький. – Львовъ, 1906. – 98 с. 31. Студинскій К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) / К. Студинскій // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т. XLIII. – С. 1–66. 32. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця О. Терлецького / О. Терлецький. – Львів, 1903. – 146 с. 33. Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст. / В. Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. VI. – С. 11–16. 34. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К., 1992. – 544 с. 35. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Львів, 1991. – 576 с. 36. Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху / П.-Р. Магочій // Магочій П.-Р. Галичина (історичні есе). – Львів, 1994. – С. 131–184. 37. Мудрий М. Ідея польсько-української унії та "русини польської нації" в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2005. – Вип. 39–40. – С. 83–148. 38. Мудрий М. Галицьке русофілство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / М. Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 254–280. 39. Созанський І. З літературної спадщини Василя Ільницького / І. Созанський // Записки НТШ. – Львів, 1905. – Т. LXVI. – С. 1–59. 40. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.) / І. Орлевич. – Львів, 2000. – 186 с. 41. Матеріали по історії возродження Карпатской Руси / Собралъ И. С. Свѣнцицкій / І. Свенціцький. – Львовъ, 1906. – Ч. 1. – Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ой половинѣ XIX-аго вѣка. – 212 с. 42. Сухий О. Від русофілства до москвофілства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті / О. Сухий. – Львів, 2003. – 498 с.

Игорь Райкивский**ЯЗЫКОВО-ПРАВОПИСНЫЙ ВОПРОС В УКРАИНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ 1850-Х ГОДОВ (ПО МАТЕРИАЛАМ ТОГДАШНЕЙ ПЕРИОДИКИ)**

В статье анализируется языково-правописный вопрос в украинском национальном движении Восточной Галичины 1850-х гг. Исследуемую проблему охарактеризовано с позиций ее значение в развитии украинского национального сознания.

Ключевые слова: Восточная Галичина, языково-правописный вопрос, украинское национальное движение, народная разговорная речь, периодическое издание.

Igor Raykivskyi**LINGUISTIC AND ORTHOGRAPHIC ISSUES IN THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN EASTERN GALYCHYNA OF 1850'S (ACCORDING TO THE PRESS OF THAT TIME)**

The article analyzes the linguistic and orthographic issues in the Ukrainian national movement in Eastern Galychyna 1850s. Studied the problem described from the standpoint of its importance in the development of Ukrainian national consciousness.

Key words: Eastern Galychyna, linguistic and orthographic issues, national movement, people's spoken language, the Ukrainian national movement, periodicals.

УДК 94(477)**Микола Галай****ПОЛЬСЬКА ГІМНАЗІЙНА ОСВІТА У 1918–1932 РОКАХ**

У статті проаналізовано офіційну політику Польської держави у гімназійній освіті упродовж 1918–1932 років. Досліджено місце українських середніх шкіл в гімназійній мережі країни, охарактеризовано особливості впровадження офіційної освітньої політики щодо середньої освіти на прикладі Тернопільського воєводства.

Ключові слова: середня освіта, Тернопільське воєводство, восьмирічні гімназії, атестат зрілості, Львівський шкільний округ.

Дослідження розвитку польської гімназійної освіти у 1918–1932 рр. є надзвичайно актуальним для сучасних українських реалій. Наша молода держава ще тільки розбудовує власну національну освітню систему. Приклад Польської держави періоду 1918–1932 рр. у розвитку гімназійної освіти може стати у майбутньому запорукою становлення вітчизняного шкільництва, а аналіз виявлених упродовж зазначеного періоду проблем – уникнути їх повторення.

Об'єктом дослідження виступає шкільництво Другої Речі Посполитої упродовж міжвоєнного періоду.

Предмет дослідження – тенденції і особливості розвитку польської гімназійної освіти упродовж 1918–1932 рр.

Мета статті полягає у дослідженні розвитку польської гімназійної освіти у 1918–1932 рр.

Реалізація мети дослідження передбачає розв'язання наступних завдань: з'ясування особливостей офіційної політики Польської держави щодо гімназійної освіти та її впровадження на місцях, аналіз характерних ознак системи середньої освіти Другої Речі Посполитої, з'ясування місця українських середніх шкіл у гімназійній мережі країни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від відновлення незалежності Польської держави (1918 р.), становлення всіх сфер суспільно-політичного життя молоді країни та приєднання до неї західноукраїнських земель до прийняття закону про устрій шкільництва від 11 березня 1932 рр., що кардинально змінив систему середньої освіти, завершивши епоху восьмирічних гімназій та замінивши їх чотирирічними гімназіями і дворічними загальноосвітніми та трирічними професійними і педагогічними ліцеями.

Основними джерелами для написання статті стали нормативно-правові акти Другої Речі Посполитої [15–16], які торкалися питань функціонування середнього шкільництва, матеріали тогочасних українських періодичних видань [4–11] та офіційних статистичних щорічників Польської держави 1920–1930 рр. [18–28], що містять підбірку статистичних даних з найважливіших сфер соціально-економічного та освітньо-культурного життя польського суспільства за 1919–1930 рр.